

ДЕМУЗ

Інна Олександрівна,

доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри документознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
demuz_inna@ukr.net
(м. Переяслав-Хмельницький)

ЖИВОТІВСЬКА

Діана Миколаївна,

кандидат історичних наук, старший
викладач кафедри загальної історії,
правознавства і методик навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
diana7454@ukr.net
(м. Переяслав-Хмельницький)

**МОВНЕ ПИТАННЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА РУКОПИСНІЙ СПАДЩИНІ
ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО (1862–1923 рр.)¹**

Стаття продовжує цикл публікацій авторів про Петра Стебницького (1862–1923 рр.) та його роль у формуванні так званого «українського націотворчого проекту» в кінці XIX – на початку XX ст. Метою статті є аналіз мовознавчих студій діяча, у яких піднімалися актуальні на той час питання зв'язків мови з генетичним компонентом, національним характером, духом народу; предметом розгляду стали також інтеграційні, консолідаційні характеристики мови у публіцистичному дискурсі та рукописній спадщині П. Стебницького; медійні полеміки щодо правопису, лексичного складу тощо.

Поряд із проблемно-хронологічним, порівняльно-історичним та описовим методами дослідження у статті використовувалися контент-аналіз та джерелознавча критика.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом (договір № Ф75/226–2018) Державного фонду фундаментальних досліджень.

Вважаємо, що медіатексти П. Стебницького повністю вписувалися в загальний мовознавчий дискурс XIX – початку XX ст. про місце й значення української літературної та усної мови в житті суспільства. Встановлено, що громадський діяч послідовно відстоював права української мови в царській Росії, публічно виступав на її захист, пропагував можливість існування україномовної літератури. П. Стебницький відстоював україномовну освіту, займався редакторською та лексикографічною працею, доклав зусиль до упорядкування українського правопису. У статті проаналізовано наступні публіцистичні та рукописні твори громадського діяча, присвячені мовному питанню: «Доля українського слова в Росії», «Петербургская «Просвіта», «Про чистоту мови», «Литовський алфавит и малорусская литература», «Державна мова», «Справа державної мови», «Украинский вопрос», «Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малороссийской письменности», «К вопросу об украинском правописании» та ін.

***Ключові слова:** Петро Стебницький, українська мова, мовне питання, медіатексти, цензура, белетристика, лексикографічна діяльність, український правопис.*

LANGUAGE ISSUES IN PUBLICISTS AND HANDICRAFT HERITAGE OF PUBLIC FIGURE PETRO STEBNYTSKYI (1862–1923)

The article continues the cycle of author publications about Petro Stebnytskyi (1862–1923) and his role in the formation of the so-called «Ukrainian National Creation Project» at the end of the 19th – early 20th centuries. The purpose of the article is to analyze the linguistic studies of the public figure, which raised the relevant issues of the language connection with the genetic component, national character, spirit of the people; the subject of consideration was also the integrational, consolidational characteristics of the language in the publicistic discourse and the manuscript inheritance of P. Stebnytskyi; media polemics on spelling, lexical composition etc.

Along with the problem-chronological, comparative-historical and descriptive methods of research content analysis and source-criticism were used in the article.

We believe that the media texts of P. Stebnytskyi fully fit into the general linguistic discourse of the 19th – early 20th centuries about the place and importance of the Ukrainian literary and oral language in the life of society. It was established that public figure consistently defended the rights of the Ukrainian language in tsarist Russia, publicly advocated its protection, and promoted the possibility of the existence of Ukrainian-language literature. P. Stebnytskyi defended the Ukrainian-language education, was engaged in editorial and lexicographic work, made efforts to streamline the Ukrainian spelling. The article analyzes the following journalistic and manuscript works of public figure dedicated to the linguistic question: «The fate of the Ukrainian word in Russia», «St. Petersburg «Prosvita», «On the purity of the language», «Lithuanian alphabet and Little Russian literature», «State language», «The case of the state language», «Ukrainian question», «Essay on the development of the current

copyright regime in relation to the Little Russian writing», «On the question of Ukrainian spelling» etc.

Keywords: *Petro Stebnytskyi, Ukrainian language, linguistic question, mediatexts, censorship, fiction (belles-lettres), lexicographical activity, Ukrainian spelling.*

ЯЗЫКОВОЙ ВОПРОС В ПУБЛИЦИСТИКЕ И РУКОПИСНОМ НАСЛЕДИИ ОБЩЕСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ ПЕТРА СТЕБНИЦКОГО (1862–1923 гг.)

Статья продолжает цикл публикаций авторов о Петре Стебницком (1862–1923 гг.) и его роли в формировании так называемого «украинского нациообразующему проекта» в конце XIX – начале XX в. Целью статьи является анализ языковедческих исследований деятеля, в которых поднимались актуальные в то время вопросы связи языка с генетическим компонентом, национальным характером, духом народа; предметом рассмотрения стали также интеграционные, консолидационные характеристики языка в публицистическом дискурсе и рукописном наследии П. Стебницкого; медийные полемики относительно правописания, лексического состава и т. п.

Наряду с проблемно-хронологическим, сравнительно-историческим и описательным методами исследования в статье использовались также контент-анализ и источниковедческое критика.

Считаем, что медиатексты П. Стебницкого полностью вписывались в общий языковедческий дискурс XIX – начала XX в. о месте и значении украинского литературного языка и устной речи в жизни общества. Установлено, что общественный деятель последовательно отстаивал права украинского языка в царской России, публично выступал в его защиту, пропагандировал возможность существования украиноязычной литературы. П. Стебницкий отстаивал украиноязычное образование, занимался редакторской и лексикографической работой, приложил усилия к упорядочению украинского правописания. В статье проанализированы следующие публицистические произведения и рукописи общественного деятеля, посвященные языковому вопросу: «Судьба украинского слова в России», «Петербургская «Просвита», «О чистоте языка», «Литовский алфавит и малорусская литература», «Государственный язык», «Дело государственного языка», «Украинский вопрос», «Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малороссийской письменности», «К вопросу об украинском правописании» и др.

Ключевые слова: *Петр Стебницкий, украинский язык, языковой вопрос, медиатексты, цензура, беллетристика, лексикографическая деятельность, украинское правописание.*

Мова – «генетичний код нації», важливий компонент її національно-культурної парадигми, історико-культурна проформа, ключ до розуміння культурних знаків, у ній акумульований національний етико-аксіологічний

аспект. Мова як чинник, що зберігає культурно-історичну інформацію, забезпечує самототожність нації, неперервність її буття, завжди була предметом рефлексій представників національних еліт; завдяки зусиллям яких нація й оформлюється в єдиний культурний, суспільний організм. Мовна проблематика у різних конфігураціях наявна у творчій спадщині переважної більшості українських публіцистів (Куліша П., Житецького П., Антоновича В., Дорошенка Д., Грушевського М., Грінченка Б., Кримського А., Огоновського О., Драгоманова М., Панаса Мирного, Нечуя-Левицького І., Білика І., Франка І., Коцюбинського М., Михальчука К., Смаль-Стоцького С., Міхновського М., Зіньківського Т., Огієнка І., Стебницького П. та інших) ХІХ – початку ХХ ст. – періоду, коли в контенті засобу масової комунікації мова та словесність трактувалися як категорії національного самоототожнення.

В умовах, коли Україна активно інтегрується до європейського простору важливим залишається, поряд з прийняттям європейських цінностей, збереження й власної національної ідентичності, маркером якої є у тому числі й українська (національна) мова. Звернення до ретроспективи вивчення метанаративів окремих репрезентантів національного середовища може виявитися плідним у сенсі встановлення механізмів формування національного самовизначення та їх концептуального осмислення.

Дана стаття продовжує цикл публікацій І. Демуз про Петра Стебницького (1862–1923 рр.) та його роль у формуванні т. зв. «українського націотворчого проекту» в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Метою статті* є аналіз мовознавчих студій діяча, у яких піднімалися актуальні на той час питання зв'язків мови з генетичним компонентом, національним характером, духом народу; предметом розгляду стали також інтеграційні, консолідаційні характеристики мови у публіцистичному дискурсі та рукописній спадщині П. Стебницького; медійні полеміки щодо правопису, лексичного складу тощо.

На нашу думку, мовознавча діяльність як окремий напрям інтелектуальної праці П. Стебницького вперше виділений С. Іваницькою [6] та розвинений Г. Макар [8]. Зокрема, як зазначає остання з дослідниць, проблема «Петро

Стебницький як мовна особистість» піднімалася у працях мовознавців Й. Дзензелівського [2], В. Статєєвої, Р. Гомонай [18; 19], істориків І. Старовойтенко [17], О. Мандебури [10], Г. Солоіденко [15], С. Іваницької [6] [8, с. 64]. Проте саме Г. Макар детально охарактеризувала факти мовної, у тому числі й лексикографічної діяльності громадського діяча, окреслила його внесок в українську літературну мову кінця XIX – початку XX ст. Поряд із цим, публіцистика П. Стебницького стала предметом аналізу і в наукових доробках А. Борця [1].

Вважаємо, що «мовний націотворчий проект» П. Стебницького повністю вписувався в загальний дискурс медіатекстів XIX – початку XX ст. про статус української літературної та усної мови. У цілому ж, як зазначає Т. Дзюба, сюжетно-тематична лінія публіцистики від початків національного самоусвідомлення до часу примусового згортання українського культурного дискурсу наприкінці першої третини XX ст. включає спектр проблем, пов'язаних зі сферою вживання, умовами функціонування національної мови у соціумі, юридичним та реальним становищем, підвищенням національного статусу української мови, кореляцією мовних та культурних явищ, кодифікацією правопису і мовних норм тощо. Перші полеміки щодо окремішності української мови з'явилися у медійному дискурсі вже на початку XIX ст. Провідне місце посідали питання дивергенції північного та південного діалектів у давньоруській мові, відмінностей між ними у будові, фонетиці, граматичних формах, синтаксисі, лексиці; часу, коли увиразнилося розмежування; давності української мови; етнічних міграцій, які впливали на її особливості (зокрема поширеної гіпотези про те, що малороси – пізніші вихідці з-за Карпат). Як доказ використовувалися давні писемні пам'ятки та фольклор, апелюючи до втіленого у них національного характеру [3, с. 269, 270].

У публіцистиці висвітлювалися проблеми історії української мови, фонетики, орфографії, граматики, творення наукової термінології. Першою теоретично-обґрунтованою мовною концепцією, яка зв'язувала воедино найважливіші напрямки легітимації українського слова, була концепція П. Куліша, який вбачав

у мові етногенераційний чинник, осердя майбутніх змагань за ствердження автономії України, найперше, духовної. Поряд із цим вироблення стилю й мови публіцистики, усвідомлення її демократичним читачем як власної, органічної, – процес складний та довготривалий. Читач з народу, який звик до російськомовних друкованих видань, не сприйняв і не зрозумів одразу природності й можливості використання своєї автентичної мови в усіх стилях, публіцистичному зокрема [3, с. 272, 289]. Однак ряд публіцистів продовжували підкреслювати універсальність та поліфункціональність української мови, прагнули, щоб вона виділилася в окремий тип.

Вважаємо, що П. Стебницький наслідував інших публіцистів/письменників – наприклад, І. Срезневського, О. Бодяньського, Є. Гребінку, М. Максимовича, Г. Квітку-Основ'яненка та інших, які у своїх статтях, белетристиці, епістолярії засвідчили вірогідність літератури українською мовою. Так, громадський діяч послідовно відстоював права української мови в царській Росії, публічно виступив на її захист, взявши участь у дискусії, що розгорілась у 1898 р. на шпальтах російських газет «Биржевые ведомости» та «Санкт-Петербургские ведомости». Зокрема, в останній за 19 лютого 1898 р. був опублікований лист П. Стебницького за підписом «Малороссиянин» як відповідь на дві статті газети «Биржовых ведомостей» – «Від говірки до мови» та «Хорольський протест». Останні містили заклик до галичан відмовитися від «малоросійського літературного сепаратизму» на користь російської мови й ставили під сумнів саму можливість існування окремих української мови та літератури. Автори «Биржовых ведомостей», відкидаючи аргументи філолога-українофіла Д. Мордовця, стверджували, що розвиток говірки до мови залежить не тільки від філологічних даних, але й від культурних, соціальних і політичних умов, що народам належить бути тим, чим вони можуть бути в силу умов часу й історичних обставин. Відповідь П. Стебницького полягала в повторенні услід за М. Костомаровим тези про дві руські народності. Він наголошував на штучності історичних обставин, що призвели до обмеженого функціонування української мови. Наведений авторами «Биржовых ведомостей» приклад М. Гоголя, який

«обрав загальноруський океан замість рідного моря» П. Стебницький не вважав за переконливий. У відповідь він згадує Марка Вовчка, етнічну росіянку, яка зробила зворотній вибір. Більше того, приклад М. Гоголя, на думку П. Стебницького, радше підтверджує необхідність визнання української мови та літератури, адже силою перших своїх творів М. Гоголь зобов'язаний «багатству нових слів, зворотів, понять та образів, які він рясно черпав із мало знайомого тоді російським читачам життя Малоросії» [9]. У статті наявна й інша думка М. Костомарова – про неминучість і непорушність зв'язків між двома спорідненими народами: «На наше глибоке переконання, всякий подальший крок до розвитку малоросійської літературної мови буде набутком і для загальноруської літератури; спільне існування обох споріднених літератур нам уявляється могутньою умовою культурного росту двох народностей, що взаємодоповнюють одна одну» [9]. Як стверджує А. Борець, попри те, що П. Стебницький заперечував тезу про «літературу для хатнього вжитку», до якої зрештою дійшов М. Костомаров, важливо, однак, що він визнавав існування загальноросійської літератури як певної органічної спільності, утвореної з літератур народів імперії (ця думка запозичена в М. Драгоманова) [1, с. 97]. У цілому ж, громадський діяч відстоював самостійність української мови, її право на вільне функціонування, закликав усунути перешкоди на шляху розвитку української літературної мови.

П. Стебницький разом з О. Лотоцьким, О. Русовим, С. Русовою, П. Саладилімовим, В. Науменком увійшов до складу комісії, створеної в 1905 р. Імператорською Академією наук, взявши участь у розробці відповідної записки. Зокрема, публіцист підготував наукову розвідку про історію цензурних утисків української мови «Очеркъ развитія дѣйствующаго цензурнаго режима въ отношеніи малорусской письменности», яка була опублікована в додатках до брошури «Объ отмѣнѣ стѣсненій малоруськаго печатнаго слова», що вийшла друком 1905 р. Г. Макар назвала її першою в україністиці працею про історію цензури української книги й української мови в підросійській Україні [8, с. 65].

П. Стебницький, відслідковуючи в ретроспективному зрізі факти обмеження прав української мови, прийшов до висновку, що підозра до малоросійської писемності виникла ще в період правління Олексія Михайловича Романова (1629–1676 рр.), коли відбулося обмеження щодо поширення богословських книг, видрукуваних у місцевих типографіях («ересь для московського духівництва» [11, арк. 1]). Поступовий наступ на мову супроводжувався процесом розшарування малоросійського народу на привілейовану меншість і закріпачені маси, що сприяло зросійщенню верхніх прошарків суспільства. Публіцист упевнений, що з середини ХІХ ст. малоросійському літературному рухові реакціонерами відкрито почали приписуватися сепаратистські тенденції, що було пов'язано з діяльністю Кирило-Мефодіївського товариства і, зокрема, з творчістю Т. Шевченка. «Шевченко набув між своїми друзями славу знаменитого малоросійського письменника, тому його поезія вдвічі шкідлива та небезпечна. З улюбленою поезією в Малоросії могли вкоренитися думки про уявне блаженство часів Гетьманщини, про щастя повернути ці часи та про можливість України існувати у вигляді окремої держави», – цитував публіцист одного з імперських урядовців. Прагнення української інтелігенції, пов'язані з просвітою народу, кваліфікувалися реакціонерами як «політична пропаганда» чи, навіть більше того, – як «польська інтрига», направлена на послаблення державної єдності Росії [11, арк. 2].

Питання цензури підняті також у «Справке о цензурных постановлениях, касающихся произведений на малорусском языке» [16], підготовленій П. Стебницьким, його працях «Доля українського слова в Росії» [25], «Петербургская «Просвіта» [22]. Зокрема, в «Справке...» громадський діяч спростовував звинувачення у сепаратизмі, закинуті українцям, мотивуючи тим, що прагнення до федеративного начала може проявлятися і в середовищі населення, яке належить до однієї народності та розмовляє єдиною мовою, – приклад Північної Америки, Швейцарії, Німеччини; і, навпаки, єдинодержавне начало може існувати між різнорідними народностями – приклад Шотландії та Англії. П. Стебницький резюмує, що створення окремої малоросійської

писемності ніяк не можна кваліфікувати як прагнення до утворення федерації, якщо на те немає інших, більш вагомих, доказів [16, арк. 4].

У рукописному варіанті статті «Доля українського слова в Росії» П. Стебницький розкритикував Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., останній з яких повністю «відрізав шлях природному розвитку українського слова і вирвав з рук народу найкращий спосіб освіти – наукову книжку в рідній мові. Літературна продукція була втиснута в вузькі межі белетристики, але й ця ...категорія літературних творів була віддана під суворий догляд центральної цензурної інституції» [25, арк. 2 зв.]. Для російського уряду українська мова до початку ХХ ст. продовжувала залишатися «мужичим жаргоном», в якому «охочі письменники бавляться складанням «веселих оповідань», «торби реготу» і подібних творів «красного письменства» на розвагу ...читачів» [25, арк. 3 зв.]².

Діяч, безпосередньо маючи справу з редагуванням, підготовкою до друку та виданням науково-популярної літератури (виконував обов'язки секретаря (1898–1908), а потім – голови (1908–1914) «Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг» (м. Петербург), постійно клопочучись через Петербурзький цензурний комітет і Головне управління у справах друку про можливість видання тих чи інших рукописів, зсередини знав дану «кухню», освітлюючи ці нюанси у публіцистиці. У праці «Петербургская «Просвіта» П. Стебницький зробив наголос на цензурному централізмі, який перешкоджав друку не лише науково-популярної літератури, а й белетристики [22, с. 163, 164].

Він послідовно відстоював україномовну освіту: був організатором української фракції в Державній думі першого скликання, входив до складу комісії, яка розробляла законопроект про освіту українською мовою, даній проблематиці присвятивши ряд дописів [5; 13; 20]. У нарисі початку ХХ ст.

² Слід указати на проблему розмежування між, власне, публіцистикою та белетристикою, що, насправді, є складним навіть для сучасних журналістико- та літературознавців. Чітко й однозначно визначити, які твори зараховувати до публіцистики, а які – до красного письменства часто є проблематичним. Зокрема важливими видаються погляди В. Здорогеги, який розрізняє два поняття – «публіцистика» та «публіцистичність». Якщо публіцистика для нього – це певний вид творчості, то під публіцистичністю вчений має на увазі певні тенденції, ознаки публіцистики, властиві науковим працям, творам художньої літератури тощо [4]. Тобто, за В. Здорогегою, варто розрізняти власне публіцистичні твори і твори художньої літератури, позначені публіцистичністю – т. т. белетристика, красне письменство.

«Школа и язык» публіцист констатував «страх освіти/просвіти» широких верств населення в очах урядовців Російської імперії, відстоював право свободи внутрішнього духовного розвитку української нації, свободу друкованого слова та можливість формування «освітньо-вільної школи» [20, арк. 3, 5 зв.]. Діяч закликав до боротьби за демократичні права мирними, «культурними засобами»: «Дайте думати, дихати, розмовляти! ...ховайте кулаки та сідайте за книжку!» [20, арк. 6–6 зв., 7].

Зокрема, у працях «Про чистоту мови» [14], «Литовский алфавит и малорусская литература» [21], «Державна мова» [24], «Справа державної мови» [26], «Украинский вопрос» [23] П. Стебницький продовжував розмірковувати над статусом і місцем української мови в ієрархії інших мов народів світу, переконуючи, що «Україна не ворогує і не воює з російською культурою і російською мовою: нехай собі живуть вони там, де з ними звикла людність і поки вона од них не одвикла. Але обстоювати панування на Україні російської культури і мови не повинні ні чистокровні росіяне, ні наші зросійщені земляки» [24]. У статті «Литовський алфавіт та малоруська література», надрукованій в 1904 р. в одеському журналі «Південні записки», П. Стебницький обґрунтовує доцільність скасування Емського указу, апелюючи до досвіду Литви, яка змушена пройти складний етап обмежень друку і цензурних заборон, в результаті так і не отримавши бажаного культурного підйому.

Особливе місце в публіцистичному доробку П. Стебницького займає ґрунтовна праця «Украинский вопрос» [23], підготовлена разом з колегою та однодумцем О. Лотоцьким як відповідь на книгу київського цензора, дійсного штатського радника С. Щеголева «Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма». С. Щеголев розглядав південноросійський сепаратизм як спроби послабити чи порвати зв'язок, який з'єднує малоруський народ з великоруським; він виділяв сепаратизм політичний (напр., державна зрада гетьманів Виговського та Мазепи) та культурно-етнографічний чи українофільський (діяльність М. Максимовича, М. Костомарова та ін.). У книзі С. Щеголева український рух зображено як штучний витвір іноземної дипломатії,

ворожій Росії; він, услід за П. Струве, відкидав право українців на окрему культуру та мову, закликаючи уряд до рішучих адміністративних дій проти українських організацій, зокрема «Просвіт».

В «Украинском вопросе» П. Стебницький і О. Лотоцький категорично заперечували сепаратистські наміри українців, а сам концепт сепаратизму мав скоріше негативне значення. Публіцисти наголошували на різних історичних обставинах, в яких формувалися «великоросійська» і «малоросійська» мови, на їхній суттєвій відмінності, категорично заперечували можливість їхнього злиття, допускаючи лише існування єдиної «російської прамови», з якої «виділилася великоруська та малоруська стихії і повернення до якої бути вже не могло» [23, с. 302]. Ратували за рівноцінний статус російської та української мов. У праці також відслідкована еволюція національних мов, формування їхнього семантичного складу, переплетіння народної говірки та літературної мови, піднята полеміка щодо статусу української – «окрема мова» чи «говірка/діалект». Автори апелювали до того, що якщо українська «має багату писемність, матеріал з якої черпається для перекладів на європейські мови, якщо на цій «говірці» існує різноманітна наукова література, якщо вона фактично є мовою університетської освіти й органів адміністративних і судових відносин (в українських провінціях Австрії)» [23, с. 303], то дане питання саме по собі відпадає. Публіцисти висловилися відносно гострої дискусії про ніби-то ненародність і штучність української мови, наполягаючи на існуванні традиції української народної стихії в писемній мові та обґрунтовуючи доцільність запозичення іншомовних слів як закономірний словотвірний процес.

Окреме місце у діяльності П. Стебницького займає й мовознавча, зокрема, редакторська (публіцист був мовним і загальним редактором київського видавництва «Час», працював у редакційній колегії збірника «Рідна школа» та бібліографічного часопису «Книгар») та лексикографічна праця (у 1918 р. П. Стебницький разом з Г. Житецьким, Є. Трегубовим, Є. Кивлицьким, Є. Чикаленком брав участь в укладанні «Російсько-українського словника»; працював в Українській академії наук редактором Комісії, яка займалася

підготовкою «Біографічного словника діячів України»; з 1920 р. очолював Комісію зі створення українського енциклопедичного словника та словника живої української мови). Словництво стало окремим напрямом українофільської діяльності національно налаштованої інтелігенції, у тому числі й П. Стебницького, акцентуванням в інформаційно-комунікаційному просторі на важливості лексикографічних праць, у яких зафіксовані норми літературної мови.

Громадський діяч доклав зусиль до упорядкування українського правопису (входив до складу Малоруської комісії з упорядкування українського правопису при Імператорській Академії наук (1906–1907 рр.) (дет. про це див.: [2]). До складу комісії ввели академіків Ф. Корша (голова), Ф. Фортунатова, О. Шахматова, а також українських діячів – членів Петербурзької громади П. Стебницького, О. Лотоцького, О. Русова, П. Саладилова. На засідання комісії, яке відбулося 6 січня 1907 р., П. Стебницький підготував доповідь про стан українського правопису «Къ вопросу объ украинскомъ правописаніи». У ній було зроблено загальний огляд українського правопису, починаючи від І. Котляревського, проаналізовані так звані «кулішівка»³, «драгоманівка»⁴, «желехівка»⁵. П. Стебницьким визначено основні розбіжності в різних правописних системах, які слід було усунути [7; 12].

Свою ухвалу та доповідь П. Стебницького Імператорська Академія наук розіслала для ознайомлення і висловлення зауважень і побажань авторитетним українцям Б. Грінченку, М. Грушевському, В. Доманицькому, П. Житецькому,

³ Кулішівка, або Система Куліша – український фонетичний правопис, застосований П. Кулішем наприкінці 1850-х рр. Цей правопис був використаний письменником у «Записках о Южной Руси» (т. 1, 1856) та в «Граматці» (1857), а потім – у журналі «Основа», який видавали у 1861–1862 рр. у Петербурзі В. Білозерський, М. Костомаров і П. Куліш.

⁴ Драгоманівка – правопис, поширений в Україні в кінці XIX ст. (її виробила в 1870-х рр. у Києві група українських діячів під керівництвом мовознавця П. Житецького, до якої входив і М. Драгоманов). Драгоманівка ґрунтується на фонемічному принципі і кожна літера позначає лише один звук. Головні розбіжності між сучасним правописом та драгоманівкою можна звести до кількох пунктів: замість літери **й** вживається **ј**. Замість **щ** використовується **шч**. Дієслова з **-ться** драгоманівкою були записані **-тцѣа**. М. Драгоманов, котрий 1876 р. емігрував до Швейцарії, у своїх виданнях використовував зазначену орфографію. Її частково використовувано у Галичині в друкованих органах тих суспільних сил, які були прихильниками його політичних ідей. На території підросійської України драгоманівка не отримала поширення.

⁵ Желехівка – правопис, створений українським вченим Є. Желехівським для власного «Малорусько-німецького словаря» (Львів, 1886). Цей правопис був закріплений у «Руській граматичі» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, що вийшла 1893 р. у Львові. Докладніше він був оформлений мовною комісією при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, яка 1904 р. видала «Руську правопись зі словарцем». З певними корективами желехівку вжив Б. Грінченко у виданому ним чотиритомному «Словарі української мови» (1907–1909).

А. Кримському, С. Кульбакіну, Б. Ляпунову К. Михальчуку, В. Науменку та іншим. Саме пропозиції Б. Грінченка щодо правопису були враховані при виданні Словаря української мови. Таким чином, як вважає Г. Макар, П. Стебницький (це засвідчує його праця у правописній комісії), стояв біля витоків сучасного українського правопису [8, с. 65–66].

Таким чином, мовні питання були репрезентовані у публіцистичному контенті майже всіх тогочасних журналістів та письменників, адже його вирішенню відводилося першочергове місце у переліку національних завдань. Так, на етапі становлення національної періодики піднімалася проблема невідповідності селянської аудиторії до читання часописів літературною мовою; крім того, публіцистика, з об'єктивних причин, які полягали перш за все у відсутності національної пресово-комунікаційної сфери, знаходилася на периферії українських інтересів. Щодо правопису публіцисти були переконані в його уніфікації, вважаючи, що такому запровадженню сприятиме велика кількість видрукованих з урахуванням фонетичного принципу книг та періодики, школи з українською мовою навчання.

Серед мовних проблем, які активно обговорювалися на шпальтах періодики, – питання лексичного складу національної мови. Шляхами лексичного розвитку, що дискутувалися в інформаційно-комунікаційній царині, були мовний пуризм, «кування» слів, запозичення з давньослов'янської, уведення до словникового складу іншомовної лексики. При цьому саме ідея перенесення російських мовних зразків викликала особливо гостру полеміку [3, с. 308, 310]. Вразливим питанням для тогочасної громадськості було – про доцільність вживання «галицизмів», адже українська мова, не викристалізувавшись остаточно до кінця XIX ст., змушена була послуговуватися сурогатом з галицьких книжних форм та росіянізмів. Дана проблематика чітко увиразнюється і в публіцистиці П. Стебницького, який гостро виступав проти «москалізмів» у лексиці.

Погоджуючись з Г. Макаром, підсумовуємо, що лінгвістичні праці П. Стебницького висвітлюють такі питання: 1) про важливе місце національного, у т. ч. національно-мовного питання, в суспільному русі; 2) про роль мови,

національної культури в житті народу, про функції мови, у т. ч. й про функції художнього слова; 3) погляди на шляхи розвитку української літературної мови; 4) засудження національно-мовної політики російського царизму; 5) відстоювання права української мови на всебічне функціонування і розвиток (застосування мови в освіті, органах влади, суді тощо); відродження школи з українською мовою навчання – першочергове завдання, яке має піднести культурний рівень населення; 6) унормування української літературної мови на правописному, лексичному рівнях тощо [8, с. 66].

Таким чином, з'ясовано, що у публіцистиці XIX – початку XX ст. мова трактувалася як найперша й головна репрезентативна ознака нації; асиміляційні мовні політики урядів метрополій та супротивні їм культурні стратегії української еліти розглядалися крізь призму боротьби за ідентичність. Отже, як бачимо, опозиційні стратегії національно налаштованої інтелігенції, до яких належав і П. Стебницький, на шпальтах видань вербалізувалися у формі імперативних вимог, заяв і апеляцій громадськості щодо утвердження в правах рідної мови в усіх галузях. На противагу асиміляційній політиці та цензурним утискам імперського уряду репрезентанти української еліти у публіцистичному дискурсі обговорювали питання окремішності української мови; її утвердження шляхом спростування уявлень про неї як ознаки соціальної – діалекту, а не національної; легітимації (на різних рівнях) у медійному дискурсі; вели дискусії щодо правописних норм (і безпосередньо створювали системи правил передавання писемної мови, правила її кодифікації), специфіки перекладацької діяльності, літературної мови, стильового діапазону й функціональної спроможності української мови, параметрів застосування її в освітніх закладах (не лише у початковій школі, а й у вищій).

Зокрема П. Стебницький різко засуджував цензурну політику російського уряду, що обмежувала комунікацію українською мовою, ділянки її функціонування, поширення національного нарративу, не дозволяючи публікацію оригінальних творів та перекладів українською, видання книг для дітей, сценічні вистави, декламацію і навіть друкування текстів до музичних нот. Указував на

маргінальне становище української мови, її пониження у конгломераті інших національно-мовних питань; засуджував підходи проурядових кіл, які в «малоросійському наріччі», яке за їхньою логікою могло призвести спочатку до культурного, а згодом і політичного розмежування, вбачали витoki сепаратизму. Не залишилися поза увагою публіциста і питання чистоти рідної мови, правописних норм, лексичного складу (пуризм, кування слів, запозичення). Крім того, рефлексії П. Стебницького зосереджувалися на мові української публіцистики, несформованості публіцистичного стилю тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Борець А. А. Публіцистика Петра Стебницького : проблема держави та нації: дис. ... канд. наук із соц. Комунікацій : 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2012. 214 арк.
2. Дзендзелівський Й. О. Заходи Петербурзької Академії наук щодо впорядкування українського правопису. *Мовознавство*. 1971. № 1. С. 68–80.
3. Дзюба Т. А. Публіцистика другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. : модель національної ідентичності : дис. ... д-ра наук із соц. наук : 27.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. Київ, 2014. 300 арк.
4. Желіховська Н. С. Теоретичне обґрунтування публіцистики як виду літературної діяльності у працях В. Здоровеги. *Українське журналістикознавство*. Київ, 2006. Вип. 7. С. 6–14.
5. За рідну школу. З історії школи й освіти на Україні. Збірник матеріалів і статей під редакцією С. О. Єфремова, П. Я. Стебницького, С. П. Постернака. Проспект. [1917 р.] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 244. Спр. 116. 3 арк.
6. Іваницька С. Г. «Український проект» у діяльності та оцінках П. Я. Стебницького (1905–1908). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. Вип. 27. С. 76–84.
7. К вопросу об украинском правописании. [Доповідь на засіданні зборів «Малорусской комиссии» при Імператорській Санкт-Петербурзькій академії наук]. [1906–1907 рр.] // ІР НБУВ. Ф. 244. Спр. 13. 4 арк.
8. Макар Г. Питання української мови у спадщині Петра Стебницького. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр.* 2010. Вип. 14. С. 63–67.
9. Малороссиянин. К полемике о малороссийском языке. *Санкт-Петербургские ведомости*. 1898. 19 февр.
10. Мандебура О. Національна наукова інтелігенція і мовне питання (на основі подій 1905 року). *Наукові записки Інституту політичних і етнографічних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2007. Вип. 33. С. 115–121.

11. Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малороссийской письменности. Приложение к Докладу Комиссии по вопросу об отмене стеснений малорусского печатного слова. I–X. [Стаття]. [1905 р.] // ІР НБУВ. Ф. 244. Спр. 39. 10 арк.
12. Протокол наради Комісії зі складання словника української мови; доповідь П. Я. Стебницького «К вопросу об украинском правописании» та матеріали до словника. [1906-1907 pp.] // ІР НБУВ. Ф. 244. Спр. 458. 20 арк.
13. С. П. Язык и школа. *Санкт-Петербургские ведомости*. 1902. 14 авг.
14. Смуток П. Про чистоту мови. *П. Стебницький. Вибрані твори* / [упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко]. Київ : Темпора, 2009. С. 211–217.
15. Солоіденко Г. Петро Стебницький – оборонець української книги та української мови. *Бібліотечний вісник*. 2007. № 2. С. 29–33.
16. Справка о цензурных постановлениях, касающихся произведений на малорусском языке. [Стаття, нотатки]. [1905–1906 pp.] // ІР НБУВ. Ф. 244. Спр. 31. 5 арк.
17. Старовойтенко І. «...Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці» (Про Петра Стебницького і його служіння українській справі). *Стебницький П. Вибрані твори* / [упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко]. Київ : Темпора, 2009. С. 11–28.
18. Статеева В., Гомонай Р. Оборона прав української мови у 1905 році : загальний огляд. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : збірник наук. праць [пам'яті професора Василя Добоша]*. Ужгород, 2005. Вип. 8. С. 134–146.
19. Статеева В. І. Дискусія про українську мову 1898 року. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 1995. Вип. 1. С. 51–57.
20. Стебницький П. «Школа и язык», «Сказание о неразумном хозяине» и др. [Нариси]. 1897–1913 pp. // ІР НБУВ. Ф. 244. Спр. 54. 61 арк.
21. Стебницький П. Литовский алфавит и малорусская литература. *П. Стебницький. Вибрані твори* / [упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко]. Київ : Темпора, 2009. С. 156–161.
22. Стебницький П. Петербургская «Просвіта». *П. Стебницький. Вибрані твори* / [упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко]. Київ : Темпора, 2009. С. 162–171.
23. Стебницький П. Украинский вопрос. *П. Стебницький. Вибрані твори* / [упоряд. та вступ. ст. І. Старовойтенко]. Київ : Темпора, 2009. С. 287–414.
24. Стебницький П. Державна мова. *Нова Рада*. 1918. № 169.
25. Стебницький П. Доля українського слова в Росії. [Стаття]. [1906 р.] // ІР НБУВ. Ф. 244. Спр. 8. 6 арк.
26. Стебницький П. Справа державної мови. *Закон і право*. 1918. № 1.

References

1. Borets, A. A. (2012). *Publitsystyka Petra Stebnytskoho : problema derzhavy ta natsii : dys. ... kand. nauk iz sots. komunikatsii* [Petro Stebnitsky's publicistic writing : the problem of the state and nation. Candidate's thesis]. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Dzendzelivskyy, Y. O. (1971). *Zakhody Peterburzkoj Akademiyi nauk shchodo vporyadkuvannya ukrayinskoho pravopysu* [Measures of the St. Petersburg Academy of Sciences on the ordering of Ukrainian spelling]. *Movoznavstvo* [Linguistics]. 1. 68–80. [in Ukrainian].

3. Dziuba, T. A. (2014). *Publitsystyka druhoi polovyny XIX – pershoi tretyny XX st. : model natsionalnoi identychnosti : dys. ... d-ra nauk iz sots. nauk* [Publicism of the second half of the 19th – the early of the 20th century : the model of national identity. Doctor's thesis]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Zhelikhovska, N. S. (2006). *Teoretychne obgruntuvannya publitsystyky yak vydu literaturnoyi diyalnosti u pratsyakh V. Zdorovehy* [Theoretical substantiation of publicism as a type of literary activity in the works of V. Zdorovega]. *Ukrayinske zhurnalistykoznavstvo* [Ukrainian journalism studies]. 7. 6–14. [in Ukrainian].

5. (1917). *Za ridnu shkolu. Z istoriyi shkoly y osvity na Ukrayini. Zbirnyk materialiv i stattiv pid redaktsiyeyu S. O. Yefremova, P. Y. Stebnytskoho, S. P. Posternaka. Prospekt.* [1917 r.]. [For the native school. From the history of school and education in Ukraine. Collection of materials and articles edited by S. O. Yefremov, P. Y. Stebnytskyi, S. P. Posternak. Prospectus. 1917.]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine], f. 244, spr. 116, 3 ark. [in Ukrainian].

6. Ivanytska, S. H. (2009). «Ukrayinskyy proekt» u diyalnosti ta otsinkakh P. Ya. Stebnytskoho (1905–1908) [«Ukrainian project» in the activities and assessments of P. Y. Stebnytskyi (1905–1908)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu* [Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhya National University]. 27. 76–84. [in Ukrainian].

7. (1906–1907). *K voprosu ob ukrainskom pravopisanii.* [Dopovid na zasidanni zboriv «Malorusskoy komissii» pry Imperatorskiy Sankt-Peterburzkiy akademiyi nauk]. [1906–1907 rr.]. [To the question of Ukrainian spelling. [Report at the meeting of the «Malorussian Commission» of the Imperial St. Petersburg Academy of Sciences. 1906–1907]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine], f. 244, spr. 13, 4 ark. [in Russian].

8. Makar, H. (2010). *Pytannya ukrayinskoyi movy u spadshchyni Petra Stebnytskoho* [The question of the Ukrainian language in the legacy of Petro Stebnytskyi]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Modern problems of linguistics and literature studies]. 14. 63–67. [in Ukrainian].

9. Malorossiyanin (1898). *K polemike o malorossiyskom yazyke* [To the controversy about the Little Russian language]. *Sankt-Peterburgskie vedomosti* [St. Petersburg statements]. February 19. [in Russian].

10. Mandebura, O. (2007). *Natsionalna naukova intelihentsiya i movne pytannya (na osnovi podiy 1905 roku)* [National scientific intellectuals and linguistic issues (based on the events of 1905)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnohrafichnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa* [Scientific notes to I. F. Kuras Institute of Political and Ethnographic Studies]. 33. 115–121. [in Ukrainian].

11. (1905). *Ocherk razvitiya deystvuyushchego tsenzurnogo rezhima v otnoshenii malorossiyskoy pismennosti. Prilozhenie k Dokladu Komissii po voprosu ob otmene stesneniy malorusskogo pechatnogo slova. I–X.* [Stattya]. [1905 r.] [Essay on the

development of the current censorship regime in relation to Little Russian writing. Annex to the Report of the Commission on the question of elimination of constraints of the Little Russian printed word. Article. 1905 p.]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine], f. 244, spr. 39, 10 ark. [in Russian].

12. (1906–1907). *Protokol narady Komisiyi zi skladannya slovnyka ukrayinskoyi movy; dopovid P. Ya. Stebnytskoho «K voprosu ob ukrainskom pravopisanii» ta materialy do slovnyka. [1906–1907 rr.]*. [Minutes of the Meeting of the Commission on the Compilation of the Ukrainian Language Dictionary; report by P. Y. Stebnytskyi «On the question of Ukrainian spelling» and materials to the dictionary. 1906–1907.]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine], f. 244, spr. 458, 20 ark. [in Russian].

13. S. P. (1902). *Yazyk i shkola* [Language and school]. *Sankt-Peterburgskie vedomosti* [St. Petersburg statements]. August 14. [in Russian].

14. Smutok, P. (2009). *Pro chystotu movy* [About the purity of the language]. *P. Stebnytskyy. Vybrani tvory / uporyadkuvannya ta vstupna stattia Inny Starovoytenko* [P. Stebnitsky. Selected Works / Collating and introductory article of Inna Starovoitenko]. Kyiv : Tempora, 211–217. [in Ukrainian].

15. Soloidenko, H. (2007). *Petro Stebnytskyy – oboronets ukrayinskoyi knyhy ta ukrayinskoyi movy* [Petro Stebnytskyi – a defender of the Ukrainian book and the Ukrainian language]. *Bibliotechnyy visnyk* [Library Bulletin]. 2. 29–33. [in Ukrainian].

16. *Spravka o tsenzurnykh postanovleniyakh, kasayushchikhsya proizvedeniy na malorusskom yazyke*. [Stattia, notatky]. [1905–1906 rr.] [Reference on censorial rulings concerning works in the Little Russian language. Article, notes. 1905–1906]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine]. 244. 31. [in Russian].

17. Starovoytenko, I. (2009). «...Tse zhyttya bulo odnym sutsilnym podvyhom neustannoyi pratsi» (*Pro Petra Stebnytskoho i yoho sluzhinnya ukrayinskiy spravi*) [«...This life was one continuous feat of tireless work» (About Petro Stebnytskyi and his subservience to the Ukrainian issue)]. *P. Stebnytskyy. Vybrani tvory / Uporyadkuvannya ta vstupna stattia Inny Starovoytenko* [P. Stebnitsky. Selected Works / Collating and introductory article of Inna Starovoitenko]. Kyiv : Tempora, 11–28. [in Ukrainian].

18. Statyeyeva, V., Homonay, R. (2005). *Oborona prav ukrayinskoyi movy u 1905 rotsi: zahalnyy ohlyad* [Defense of the rights of the Ukrainian language in 1905 : a general overview]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Modern problems of linguistics and literature studies]. Uzhhorod, 8. 134–146. [in Ukrainian].

19. Statyeyeva, V. I. (1995). *Dyskusiya pro ukrayinsku movu 1898 roku* [The discussion of the Ukrainian language in 1898]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya : Filolohiya* [Scientific herald of Uzhgorod University. Series : Philology]. 1. 51–57. [in Ukrainian].

20. Stebnitskiy, P. (1897–1913). «*Shkola i yazyk*», «*Skazanie o nerazumnom khozyaine*» i dr. [*Narisi*]. [1897–1913 rr.] [«School and language», «Legend of the unreasonable host» and other writings. 1897–1913]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute

of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine], f. 244, spr. 54, 61 ark. [in Russian].

21. Stebnitskiy, P. (2009). *Litovskiy alfavit i malorusskaya literatura* [Lithuanian alphabet and Little Russian literature]. *P. Stebnytskyy. Vybrani tvory / Uporyadkuvannya ta vstupna stattiya Inny Starovoytenko* [P. Stebnitsky. Selected Works / Collating and introductory article of Inna Starovoitenko]. Kyiv : Tempora, 156–161. [in Russian].

22. Stebnytskyy, P. (2009). *Peterburhskaya «Prosvita»* [St. Petersburg's «Prosvita»]. *P. Stebnytskyy. Vybrani tvory / Uporyadkuvannya ta vstupna stattiya Inny Starovoytenko* [P. Stebnitsky. Selected Works / Collating and introductory article of Inna Starovoitenko]. Kyiv : Tempora, 162–171. [in Russian].

23. Stebnitskiy, P. (2009). *Ukrainskiy vopros* [Ukrainian question]. *P. Stebnytskyy. Vybrani tvory / Uporyadkuvannya ta vstupna stattiya Inny Starovoytenko* [P. Stebnitsky. Selected Works / Collating and introductory article of Inna Starovoitenko]. Kyiv : Tempora, 287–414. [in Russian].

24. Stebnytskyy, P. (1918). *Derzhavna mova* [State Language]. *Nova Rada* [New council]. 169. [in Ukrainian].

25. Stebnytskyy, P. (1906). *Dolya ukrayinskoho slova v Rosiyi. [1906 r.]*. [The fate of the Ukrainian word in Russia. 1906]. *Instytut rukopysu NBUV* [Institute of Manuscript of the V. Vernadskyi National Library of Ukraine]. 244. 8. [in Ukrainian].

26. Stebnytskyy, P. (1918). *Sprava derzhavnoyi movy* [The case of the state language]. *Zakon i pravo* [Law and jurisprudence]. 1. [in Ukrainian].

Рецензент:

Уткін О.І., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 10.12.2018 р.